

УДК 37.091.3:811.163.41

37.091.64:811.163.41

Оригинални научни рад

Примљен 6/5/2025

Прихваћен 28/8/2025

Doi:10.5937/metpra28-58674

Љубица Д. Весић¹

Милена Б. Митровић²

Универзитет у Београду, Факултет за образовање учитеља и васпитача
Катедра за српски језик, књижевност и методику наставе српског језика и књижевности
Београд (Србија)

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП КАТЕГОРИЈАМА РОДА И БРОЈА ИМЕНИЦА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ³

Сажетак: Род и број именица први пут се усвајају у другом разреду основне школе. Предмет нашег истраживања је начин обраде ових граматичких категорија на узрасту када се уводе појмови рода и броја именица и када се успостављају основна лингвистичка правила. Да бисмо испитали актуелна решења, анализирали смо једанаест одобрених уџбеника за други разред основне школе. Разматрали смо полазне текстове, односно, коришћене примере, језичку тачност и методичку поступност, као и могућности унапређења наставе граматике. Резултати истраживања показују да: 1) постоје различити начини увођења ученика у појам рода и броја именица; 2) у уџбеницима за други разред доминира увођење граматичког рода преко појма природног рода; 3) јављају се бројна места која изазивају језичке недоумице или су својеврсне методичке замке. Сматрамо да све ове непрецизности могу довести до тешкоћа у настави граматике и у старијим разредима основне школе. У закључку рада предложени су конкретни кораци за увођење појма рода и броја именица у другом разреду основне школе.

Кључне речи: разредна настава, наставни програм, настава српског језика / настава граматике, уџбеник, род и број именица

1 ljubica.vesic@uf.bg.ac.rs , <https://orcid.org/0000-0003-2760-1095>

2 milena.mitrovic@uf.bg.ac.rs , <https://orcid.org/0000-0001-7881-7019>

3 Делови рада су изложени у виду усменог саопштења на научном скупу „Teaching (today for) tomorrow: bridging the gap between the classroom and reality – STOO 4“, у Загребу, 26. септембра 2024. године.

УВОД

Разредна настава граматике суочава се са различитим проблемима који отежавају усвајање програмом прописаних језичких садржаја. Бројни појмови, битни за разумевање језичке појаве, не усвајају се, док је дефинисање одређених појмова погрешно или често само репродуктивно. Додатну тешкоћу представља учење нове језичке појаве на примерима који су изоловани од реалног говора. Из тих разлога се често дешава да ученици не могу да анализирају реченицу (у морфолошком или синтаксичком смислу) из своје свакодневице јер немају потпуне инструменте за то. Тек неколико набројаних проблемских места у настави граматике усмеравају пажњу на уџбенике, на њихову структуру и процес учења језика. Још увек нема довољно истраживања уџбеничког садржаја из граматике која би одговорила на методичке дилеме и открила и решила бројна спорна језичка места. Због свега тога је анализа граматичких садржаја (почевши од оних основних) у уџбеницима за млађе разреде веома важна и актуелна и увек са истим циљем: да се обезбеди лакши и природнији пут уласка у свет српског језика.

Род и број именица као граматичке категорије први пут се усвајају у другом разреду основне школе (NP, 2018), одмах након упознавања са појмом *именица*. Такав програмски поступак је оправдан, будући да деца врло рано у свом говору користе именице и углавном правилно употребљавају њихов род и број. Програм наставе и учења даље је прилично сведен у контексту самих граматичких садржаја: доноси основне дидактичке принципе који су важни у усвајању новог градива и истиче исход да ће ученик бити у стању да „разликује врсте речи у типичним случајевима, одређује основне граматичке категорије именица и глагола” (Isto, str. 49).

Због одсуства усмерења или додатно разрађених језичких категорија, могућности обликовања конкретног садржаја у одобреним уџбеницима разноврсне су. Укрштањем лингвистичких правила и методичких решења добили смо различите начине усвајања новог градива. Ако томе додамо и тежњу савремене наставе граматике да што више буде функционална и подстицајна уместо формалистичка, обликовање садржаја у уџбеницима носи одређене тешкоће. Такође, ако имамо у виду да је морфологија једно од најкомплекснијих подручја језичког образовања (Petrovački, 2004, str. 50), онда је нужно да аутори уџбеника и учитељи буду обазриви у преношењу морфолошких знања. Стога је основни циљ рада био анализа обраде категорија рода и броја именица у граматицама за други разред основне школе. У ту сврху анализирали смо полазне текстове, коришћене примере, начин дефинисања, језичку тачност и методичку поступност у приказу наставне јединице. Анализом је обухваћено једанаест уџбеника граматике из комплета за предмет Српски језик, одобрених од стране Министарства просвете Републике Србије.

РОД И БРОЈ ИМЕНИЦА – ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Род и број су граматичке категорије именских речи које се изражавају морфолошким средствима, али се испољавају и у обликовању реченице, пре свега у конгруенцији (Piper & Klajn, 2013, str. 59–60). Да бисмо могли говорити о методичком обликовању рода и броја именица у уџбеницима и начину на који се представљају у разредној настави граматике, поћи ћемо од

њихове уопштене дефиниције како бисмо истакли специфичне језичке механизме по којима функционишу, али и означили могућа проблемска места за усвајање ових садржаја на узрасту другог разреда основне школе.

Грамаџички род

За разлику од других именских речи, род је за именице класификациона категорија, те се све именице деле на именице мушког, женског и средњег рода. Ова категорија заснована је на природном роду, који се везује за пол, а „по правилу разлика између бића двају полова обележава [се] посебним језичким знацима” (Stevanović, 1989, str. 176), па ће именице које означавају особе мушког пола бити мушког природног рода, а оне које означавају особе женског пола биће женског природног рода. О постојању природног средњег рода различити су ставови. Једни сматрају да су природног средњег рода именице које означавају младунчад, попут *дејте*, *чеге*, *маче* и сл. (Stanojčić & Popović, 2011, str. 77), док други кажу да се о средњем природном роду не може говорити, јер су сва бића мушког или женског пола (Lalević, 1957, str. 34). Категорија природног рода се са именица које означавају бића аналогично проширила и на друге именице, те грамаџички род настаје „као нека врста саодноса природном роду” (Isto). Грамаџички род се као категорија одваја од природног јер његова основна улога није да обележи природни пол, него да се путем грамаџичког слагања у роду именице и именичких атрибута, или именице и предиката, укаже на значењске и синтаксичке везе између делова реченице (Piper & Klajn, 2013, str. 54).⁴

Постоје именице код којих се природни и грамаџички род размимоилазе. Такве су заједничке именице *џаџа*, *деда* и властите *Сџахиња*, *Андрија* итд. Иако је уз њих конгруентни атрибут мушког рода, оне се „слажу с именицама женског рода на -а” (Stevanović, 1989a, str. 177). Другу групу представљају именице које могу означавати особе мушког и женског пола, а у номинативу се завршавају на -а и мењају се по трећој деklinацији: *луџалица*, *сџарешина* и сл. Уз њих може стајати конгруентни атрибут и мушког и женског рода, али се у промени поклапају са именицама женског рода на -а (Stevanović, 1989a, str. 177; Stanojčić & Popović, 2011, str. 305).

По питању грамаџичког рода прве групе именица, лингвистичка литература је донекле подељена.⁵ Иако се упућује на то да им је промена иста као код именица женског грамаџичког рода, многи аутори наводе да је конгруентни атрибут примаран, те да су оне мушког рода (Piper & Klajn, 2013, str. 56; Nikolić, 2004, str. 190). Будући да у множини имају конгруентни атрибут *џе* и да им је деklinација једнака именицама типа *жена*, сматрамо да примарна треба да буде њихова промена и да су стога то именице женског грамаџичког рода (Stevanović, 1989b, str. 130; Stanojčić & Popović, 2011, str. 79, 304). Оправдање налазимо не само у томе што је овакво одређење системско (важи за све именице, а на исти начин се одређује и број именица) већ и

4 Овде ћемо истаћи наш став да су природни и грамаџички род две различите категорије. Природни род, будући заснован на разлици у полу, представља лексичко-семантичку категорију. „Као грамаџичка, морфолошка (а не лексичка) категорија, постоји само један род именица – грамаџички” (Nikolić, 2004, str. 192).

5 О начину дефинисања и одређења грамаџичког рода у грамаџичкој литератури v. Lompar, 2016.

што се у већини наводи у граматичкој литератури (Lompar, 2016, str. 101), али и у појединим уџбеницима за старије разреде основне школе и за средњу школу (Žurić, 2014, str. 64; Klikovac & Nikolić, 2014, str. 48).⁶

Грамматички број

Грамматички број подразумева постојање посебних облика за речи које означавају јединку и оно што се јединци приписује и речи које означавају више јединки и онога што се односи на њих (Stevanović, 1989a, str. 175). Ако именица означава једну јединку, кажемо да је у облику једине, а ако означава више јединки, да је у облику множине.

У српском језику постоје именице које могу имати само облике једине (*singularia tantum*) или само облике множине (*pluralia tantum*). Именице које по правилу имају само облике једине су, пре свега, збирне, а затим градивне, већина властитих и неке апстрактне и глаголске.⁷ Именице које могу имати само облике множине врло су разнородне. Ту спадају неки топоними: *Добановци*, *Дивчибаре* и сл., као и поједине заједничке именице: *кола*, *враћа*, *маказе* и сл. (Lalević, 1957, str. 41). Као посебан тип издвајају се оне именице, попут *човек*, *деце*, *браћа*, код којих се множина исказује другом именицом (*људи*) или збирним именицама (*деца*, *браћа*) и именице које означавају млада бића: *унуче*, *ћиле* итд., код којих се множина може двојачко исказати: обликом збирне именице на *-ад* (*унучад*, *ћилад*) или суплетивним обликом множине (*унучићи*, *ћилићи*). Специфичност ових именица је у томе „што код њих долази до размимоилажења значења и граматичког облика” (Vesić, 2020, str. 168), што може изазвати недоумице при савладавању садржаја морфологије, посебно код ученика који се тек упознају са граматичким системом српског језика.

ГРАМАТИЧКИ РОД ИМЕНИЦА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

У уџбеницима за други разред структура наставних јединица у којима се обрађује граматички род, али и категорија броја именица готово је истоветна.⁸ Углавном је полазиште лингвистички текст, затим се појава дефинише и научена правила примењују у новим примерима

6 И у средњошколским граматицама јављају се супротни ставови аутора. Једни сматрају да су именице типа *деца* и сл. граматичког женског, а природног мушког рода (Žurić, 2014, str. 64; Klikovac & Nikolić, 2014, str. 48; Savović i dr., 2016, str. 77), а други пак да су и природног и граматичког мушког рода (Lompar & Antić, 2017, str. 64; Slijepčević i dr., 2021, str. 33).

7 Највећи број именица *singularia tantum* „потенцијално има облике множине, који се ипак ретко употребљавају” (Piper & Klajn, 2013, str. 58). На пример, градивне именице се могу употребити у множини када означавају различите врсте исте материје и сл. (Vesić, 2020, str. 168).

8 У овом моменту се већ може поставити питање колико структура уџбеника може утицати на функционалнију наставу граматике. Формално гледано, уџбеници се врло мало мењају. „Аутор уџбеника мора имати у виду неко

кроз разноврсне задатке. Такав методички поступак грађења знања је сасвим тачан, али оно што указује на језички добар садржај и што може сугерисати могуће проблеме јесу коришћени примери. Због тога је било важно у фокус анализе ставити примере који су одабрани како би се језичка појава уочила, дефинисала и увежбала. Примери треба јасно да илуструју одређену граматичку јединицу и стога је важно прво бирати оне који су системски и који не изазивају недоумице код ученика и наставника. Рекли бисмо да је у избору речи на којима се усваја категорија рода именица прва замка са којом се сусрећу и аутори уџбеника и учитељи и ученици, јер „у жељи да се што пре и што брже обради наставна јединица често се не пружа ученицима довољно приступачне и занимљиве језичке праксе и примера на којима се одговарајућа језичка појава може добро сагледати и објаснити” (Nikolić, 2006, str. 633).

У процесу уочавања језичке појаве и утврђивању њеног значења важну улогу имају полазни лингвометодички текстови. Они би требало да имају два дела: „текст у ужем смислу ријечи, изабран по методичким критеријумима, и методичку апаратуру (питања и други радни захтјеви и подстицаји)” (Dešić, 1995, str. 330). У већини анализираних уџбеника род именица илуструје се речима које стоје ван реченичног контекста или илустрацијама бића, а не лингвометодичким текстом засићеним језичком појавом. Стављање примера именица у смислене повезане реченице било би сврсисходније за усвајање и разумевање нове граматичке појаве. Два су разлога која говоре томе у прилог. Први се односи на апстрактност језичких садржаја који су ученицима, поготову у разредној настави, тежи за разумевање. Како би се олакшало увођење у граматику, треба „језик представити и тумачити као систем. Ниједна језичка појава не би требало да се изучава изоловано, ван контекста у којем се остварује њена функција” (NP, 2017, str. 7). Други разлог односи се на претходно усвојено градиво. Ученици пре појма рода усвајају појам именице и знају разлику између заједничких и властитих именица. Методички поступно би било да се издвајањем именица у одговарајућем тексту ученици подсети шта оне означавају, а затим да се воде кроз даље граматичке категорије. Важно је напоменути да након полазног текста или одабраних појединачних речи најчешће изостаје одређена методичка апаратура, тачније, нема даљих захтева, налога или питања који би имали функцију што самосталнијег усвајања језичке појаве. Таквом организацијом уџбеничке лекције предупредило би се дуго уврежено мишљење да „проучавање језика често постаје само себи циљ, удаљава се од своје функције и постаје формализам” (Milatović, 2013, str. 373).

Приметно је да се у свим уџбеницима наглашава да се у одређивању рода користи конгруентни атрибут *ѿај*, *ѿа*, *ѿо* (Žeželj, 2019, str. 32; Juhas & Jović, 2019, str. 55; Prčić & Dražić, 2019, str. 31; Mičić & Vukomanović Rastegorac, 2019, str. 47; Jovanović, 2019, str. 31; Marinković, 2018, str. 20; Joksimović, 2019, str. 36), при чему се одређивање рода именица у множини не помиње. Већина аутора се при увођењу појма рода ослања на природни род, те се наводе примери попут *човек*, *жена*, *геѿе* (Srđić, 2019, str. 54) и сл. Примери који додатно илуструју појам граматичког рода разноврсни су: мушки род – *ѿеѿао*, *ѿријаѿељ*, *вук*, *ујак*, *ѿоѿок*, *ѿрм*, *снеѿ*, *сѿо*, *сѿѿ* итд.; женски

конкретно дете или децу, начин на који та деца проводе слободно време и шта бирају када им нико ништа не намеће” (Dragičević, 2007, str. 162).

род – *кокошка, пријатељица, ујна, вучица, река, завеса, тераса, звезда, књиџа, кућа* итд.; средњи род – *йиле, море, небо, йоле, сунце, дуре* итд. (Žeželj, 2019, str. 32; Jovanović, 2019, str. 31; Juhas & Jović, 2019, str. 56; Prčić & Dražić, 2019, str. 31; Srdić, 2019, str. 54; Stakić, 2019, str. 35). Углавном се најпре дају именице које разликују и природни род, да би се дошло до оних које имају само граматички. Иако ослањање на природни род може помоћи ученицима да боље усвоје ову граматичку категорију, не би требало на томе инсистирати, па чак би такве примере требало и изостављати, те о роду именица говорити искључиво као о граматичкој категорији. Разлог томе су именице код којих се природни и граматички род не поклапају. У овако раном узрасту важно је упућивати ученика у то да иако граматичке категорије почивају на стварности, врло често и одступају од ње, те је боље од почетка инсистирати на граматичким обележјима, какав је нпр. конгруентни атрибут, и избегавати примере код којих постоји размимоилажење природног и граматичког рода. Такође, важно је имати на уму да се на млађем основношколском узрасту стичу знања на која се у старијим разредима надовезују друге категорије, те је важно поставити сигуран темељ за тачна и трајнија знања из граматике српског језика.

У анализираним уџбеницима, граматичка категорија рода се дефинише готово истоветно. Дефиниције су методички коректне, јер на најједноставнији начин илуструју ученицима род и помажу им да га успешно одреде. Идеја и јесте да се ученици на узрасту другог разреда уводе у наставу граматике на типичним примерима и без оптерећења сувишним дефиницијама. Ипак, требало би их подстицати да језичке појаве посматрају, уочавају, упоређују, запажају њихове битне одлике и самостално изводе закључак и дефинишу језичке појаве. Тако се формира индуктивно-дедуктивни пут сазнања у којем се од појединачних примера долази до правила, а затим се правила проверавају на новим примерима кроз различита вежбања.

У задацима којима се научена правила примењују у новим примерима, од ученика се углавном тражи да одреде род именица или да разврстају именице према њиховом роду. Најчешће се као примери наводе именице попут: *кућа, облак, дрво, авиони, йеро, сунце, ливаде, разговор, йесме, море, gega* и сл. (Žeželj, 2019, str. 34; Joksimović, 2019, str. 37). Готово сви примери представљају језички адекватан избор, осим именица *geda* и *Влада* (Žeželj, 2019, str. 34, 77; Prčić & Dražić, 2019, str. 32). Ове именице се према конгруентном атрибуту одређују као именице мушког рода, али њихова деклинација је женског рода. Чак и у множини именице *geda, комшија* и *йазда* уз себе траже конгруентни атрибут *йе*, који је обележје именица женског граматичког рода. Сматрамо да именице које означавају особе мушког пола, а граматички су женског рода не треба користити као примере при усвајању појма граматичког рода.

Постоје и задаци у којима се не захтева познавање рода именица. На пример, у једном задатку се тражи да се уз помоћ речи *йај, йа* и *йо*, које су наведене у табели, именице разврстају по роду. Одабране су речи: *вук, йашна, цемйер, мече, љуљашка, клуйче, ружа, храсй, йајка, луче, чййра, ујак, йрад, село* (Jovanović, 2019, str. 32). Ученик не мора нужно знати која реч је мушког, женског или средњег рода и од њега се не захтева да именује род речи. Довољно је да по језичком осећају открије која реч се слаже у реченичном контексту.

Чест је задатак у којем ученици треба да попишу именице из књижевног текста. Тако се тражи да из народне басне „Бик и зец” издвоје именице и да их разврстају по роду. Међутим,

у овој басни има именица које су на узрасту другог разреда апстрактне (*жеља, животи*) или их није могуће сврстати у предмете, бића или појаве (*брзина, век*) или су дате у множини (*ројови*). Нарочито је занимљив последњи поменут пример. Да ли ће ученик умети да одреди род именице и по којим језичким принципима ако у уџбенику не постоји објашњење? У вези са овим задатком навешћемо још једно запажање. Текст басне није добар избор јер доминирају именице у мушком роду (7), мање их је у женском роду (3) док је у средњем роду само једна именица (*ћоље*).

Посебан тип вежбања представљају она у којима се од ученика захтева да наведу именице у одређеном роду (Srđić, 2019, str. 55). На пример, у једном задатку се од ученика тражи да у наведеној причи све именице мушког рода пребаце у женски и препишу причу (Juhas & Jović, 2019, str. 58). Иако је ово добра вежба за уочавање конгруенције између придева и именица, као и именица и глагола (оних облика који разликују род), сматрамо да сама поставка задатка није добра. Пошто је род за именице класификациона категорија, што значи ниједна именица не може мењати свој род, а поставка наведеног задатка коси се са овим правилом. Ако се већ инсистира на оваквом типу задатка, боље је променити поставку и навести пример који ће ученици моћи да следе: „Подвуци све именице мушког рода, а затим их замени одговарајућим именицама женског рода као што је приказано у примеру.” У оквиру самог текста нашло се неколико именица које се могу оценити као проблематичне. Иако уз себе имају конгруентни атрибут *ијај*, именице *комишија* и *џаза* припадају именицама женског граматичког рода. Свесни смо тога да ученици осећају да су ове именице природног мушког рода и да би, не размишљајући, сигурно написали *џазарица* и *комишница*, ипак сматрамо да би требало инсистирати на оним примерима који су системски и недвосмислено приказују одређену језичку категорију. Други проблем представља именица *дан*, која, будући да представља појаву, нема еквивалент који би био женског рода. Иако на први поглед могу деловати погодно и ученицима занимљиво, сматрамо да овакве задатке треба изоставити јер се у њима преплићу природни и граматички род, који представљају две потпуно различите категорије. Споменућемо још једно занимљиво место. Гледано строго методички, није функционално дати осамнаест речи којима ученици треба да одреде род (Joksimović, 2019, str. 36), већ би сврсисходније било одабране примере искористити у различитим типовима задатака. Смена активности мотивише ученике, те ће више краћих задатака деловати подстицајно за рад на часу.

ГРАМАТИЧКИ БРОЈ ИМЕНИЦА У УЏБЕНИЦИМА ЗА ДРУГИ РАЗРЕД ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Уочавање језичке појаве граматичког броја и утврђивање њеног садржаја и значења остварује се кроз полазни текст, који је најчешће у форми везаних или неvezаних реченица (Mičić & Vukomanović Rastegorac, 2019, str. 46; Jovanović, 2019, str. 33; Stakić, 2019, str. 34) или стихова (Žeželj, 2019, str. 29). У лингвометодичком тексту углавном се наводе репрезентативни примери, односно именице које имају регуларне облике јединине и множине: *џајир* – *џајири*, *муња* – *муње*, *џисмо* – *џисма* (Mičić & Vukomanović Rastegorac, 2019, str. 46) и сл.

У појединим уџбеницима се уместо лингвометодичког текста наводе илустрације, те се од ученика очекује да уоче разлику међу њима у броју предмета који се јављају (Јуhas & Јовић, 2019, str. 59; Marinković, 2018, str. 26; Joksimović, 2019, str. 37; Stakić, 2019, str. 35; Ćuk & Ivanović, 2021, str. 16). Уз саму илустрацију, аутори уџбеника су често већ именовали појмове или их ставили у контекст реченице (Joksimović, 2019, str. 37; Ristić i dr., 2023, str. 27). Тиме се ученицима олакшава уочавање језичке појаве и утврђивање њеног значења. Могли бисмо рећи да су оваквим почетним методичким корацима испоштовани основни принципи наставе, попут принципа очигледности, поступности и научности. Ипак, споменућемо један пример занимљив за анализу:

Ово је моја **другарица**. Ово су моји **другови** из одељења.

Ласта стоји на жици. **Ласте** су се вратиле са југа.

Оловка пише срцем. **Оловке** су зарезане (Јovanović, 2019, str. 33).

У примерима из прве две реченице истакнуте су различите именице. Једна је у једнини, а друга у множини, што потпуно одговара наставној јединици. Граматички гледано, ту нема спорних места. Међутим, збуњујуће је, па и методички некоректно што су искоришћене именице различитог рода, за разлику од осталих реченица где су обележене исте именице написане у оба броја. Овакви поступци аутора уџбеника нису добри у најранијој настави граматике када се постављају основна језичка знања.

Увођење појма, односно дефиниција граматичког броја готово је идентична у свим анализираним уџбеницима. Разлике се своде на структуру реченице. Оне су сажете и управо су као такве пријемчиве ученику другог разреда.

У једном уџбенику дефиниција броја гласи: „Именице могу бити у једнини или у множини. Именице у једнини означавају само једно биће или предмет. Именице баке, пси, мачке, лампе, књиге – означавају више бића или предмета” (Јuhas & Јовић, 2019, str. 59). Само овако наведена дефиниција чини се непотпуном. Када је у питању обрада градива граматике на овом узрасту, сматрамо да не треба ништа подразумевати, те би дефиницију на крају требало допунити „и зато за њих кажемо да су у множини”. У појединим уџбеницима категорија броја одређује се на врло сведен начин. Након неколико илустрованих и именованих предмета пише: „Ове именице су у **једнини**, јер означавају један предмет или једно биће. Ове именице су у **множини**, јер означавају више предмета или бића” (Marinković, 2018, str. 26) или „Када је једно, ЈЕДНИНА је. Када је више, МНОЖИНА је” (Ćuk & Ivanović, 2021, str. 16).

Дефиницију следе додатни примери којима би требало да се дефинисана појава додатно потврђује. И на овом месту изабрани примери су углавном добри, али се могу наћи и именице које припадају категорији *singularia tantum*. Најчешће је у питању именица *геџа* (Žeželj, 2019, str. 29), која је врло фреквентна у ученичком језику (Lukić, 1983), те не чуди зашто је већина аутора наводи. Међутим, именица *геџа* припада збирним именицама које имају само облике једнине.

Број именица доноси неколико спорних места која су на различите начине решена или нису уопште решена у анализираним уџбеницима, а за које сматрамо да их је важно маркирати. Прво питање, које је више методичке природе, тиче се излагања из програмских оквира и упућивања ученика на појаве *singularia tantum* и *pluralia tantum*. У једном уџбенику се наводи:

„Неке именице немају облике у једнини. Неке од тих именица су: маказе, новине, кола, наочаре, панталоне, санке и врата” (Joksimović, 2019, str. 37). Боље решење, кроз проблемско питање, дато је у другом уџбенику: „Покушај да именице маказе, врата, панталоне, наочаре, мердевине, новине пребациш у једнину. Видећеш да је немогуће. То је зато што постоје именице које имају само множину” (Ristić i dr., 2023, str. 28). Чини се да ће ученицима бити тешко да разумеју овај моменат који ће детаљније бити разрађен у старијим разредима, али важно је сутерисати им на то, изаћи из програмског оквира и проширити сазнајне видике.

Друго спорно место које је можда и битније у другом разреду јесте одређивање рода именица у множини. Само три уџбеника доносе језичке информације о овоме (Žeželj, 2019, str. 32; Ristić & dr., 2023, str. 28; Mičić & Vukomanović Rastegorac, 2019, str. 47). Може се чинити да такав поступак у уџбеницима разумљив будући да се најпре обрађује категорија рода именица, а затим граматички број. Они који о томе говоре саветују ученике да именицу врате у облик једнине, а затим да одреде ког је рода (Žeželj, 2019, str. 32; Ristić i dr., 2023, str. 28). Враћање у једнину није добар поступак поготову код именица које променом броја мењају свој род: *йиле* – *йилићи*. Ова и њој сличне именице у једнини су средњег, док су њихови облици суплетивне множине мушког рода. Стога, сматрамо да је сигурније да се и при одређивању граматичког рода именица у множини ученици користе конгруентним атрибутима *йи*, *йе*, *йа*, што се наводи тек у једном од анализираних уџбеника (Mičić & Vukomanović Rastegorac, 2019, str. 47). Ово решење је једноставније, али и граматички прецизније. Употребом конгруентног атрибута ученици ће мање грешити и при одређивању граматичког рода збирних именица и, још важније, лакше ће уочавати да су збирне именице у једнини (нпр. *йо цвеће* – конгруентни атрибут *йо* указује на средњи род једнине).

У овом моменту намеће се и питање да ли је сврсисходније најпре обрадити род или број именица? Ако узмемо у обзир распоред наставних јединица, може се приметити да се у већини анализираних уџбеника прво обрађује граматички род, а затим граматички број. Иако је сама конструкција род и број именица уобичајена у граматичкој литератури (Stevović, 1960; Stevanović, 1989a; Stanojčić & Popović, 2011; Piper & Klajn, 2013) и усвојена у наставној пракси, сматрамо да би било погодније у првом циклусу основног образовања прво обрадити граматички број, а затим род. Неколико је разлога за то. Пре свега, неопходно је истаћи да и када су у облику множине, именице имају свој род, јер се у појединим уџбеницима одређивање рода именица у множини најчешће посебно не наглашава, а од ученика се очекује да знање примене у задацима (Srđić, 2019, str. 60). Такође, чини нам се да ученици, ослањајући се на реални број, лакше савладавају ову наставну јединицу и лакше уочавају разлику између једнине и множине, а осим тога у оквиру наставног предмета Математика ђаци се уче да броје и пребројавају већ у првом разреду (NP, 2017, str. 25).

У задацима у којима се научена *йравила йримерују у новим йримерима* од ученика се очекује да наведу или облике једнине или облике множине, да на неки начин распореде именице према граматичком броју (табела, подвлачење и сл.) или да именују појмове са илустрација итд.

Иако задаци са илустрацијама ученицима могу бити интересантни, сматрамо да у овом случају нису увек погодни. На пример, у једном задатку за сваки појам постоји илустрација на

којој је дат појединачно и друга на којој је дат у већем броју. Појмови су *јабука*, *цвећ* и *йчела* (Žeželj, 2019, str. 30). Иако именица *цвећ* има облик регуларне множине који се наводи и у решењу (Isto, str. 86), поставља се питање да ли ће се ученици определити за тај облик или ће наводити облик збирне именице *цвеће*. Једино решење за овакав проблем био би да се поставе илустрације које именују појмове са правилним облицима множине.

У задацима у којима се тражи да ученици наведу облике множине примери су врло разноврсни, али се могу наћи и они који нису погодни за ученике другог разреда. Најчешће је то опет именица *деће* (Isto, str. 30), али ту су и друге попут именице *йиле*, која има само суплетивни облик множине *йилићи*, који се наводи и у решењу (Isto, str. 87). Наш став је да овакве примере, када се усваја ново градиво, треба избегавати јер нису системски.

Споменућемо да и овде имамо тежњу да се настава језика повеже са књижевним текстом. Кроз задатак да се из одабране народне приче „Седам прUTOва” издвоје именице у једнини и у множини, испуњен је програмски захтев да се што чешће језичка појава посматра у контексту књижевног текста. Међутим, примери су непрецизни или апстрактни за ученике другог разреда (*свађање*, *назадак*, *користи*, *сној*, *деће*, *деца*). Боље решење је дато захтевом да се из тачно обележене реченице „Бајке о лабуду” Десанке Максимовић издвоје именице и разврстају по роду и броју (Stakić, 2019, str. 35). У овом примеру методички је значајно то што се од ученика захтева да препознају именице, да одреде род и број.

Ретки су примери вежбања у уџбенику који покривају сва стечена знања о именицама (властите и заједничке именице, род и број именица) у једном задатку. Функционално би било да се ученици што раније сусрећу са задацима у којима се тражи вежбање претходно наученог градива. Тако би, на пример, задатак у којем се тражи препознавање и именовање именица, њихово разврставање на род и број, па чак и издвајање других научених врста речи био добар начин да се увежбају различите граматичке категорије.

ЗАКЉУЧАК

Посматрањем категорија рода и броја именица у уџбеницима за други разред основне школе издвојили су се различити проблеми који припадају лингвистици и методици. Подједнако је важно препознати их и решавати како могућа стечена погрешна знања не би била трајна и тешка за исправљање. Показало се да бројни одабрани примери речи нису одговарајући или језичкој појави или узрасту ученика. Због тога је важно за примере узимати речи у којима се јасно и недвосмислено огледа граматичко правило. Имајући на уму да је уџбеник граматике важан, често и једини оријентир за рад на часу, остаје доста простора за квалитативну допуну, али и обазривост у коришћењу полазних текстова, примера и задатака за усвајање и увежбавање рода и броја именица у другом разреду основне школе.

Иако у лингвистичким разматрањима граматичких категорија рода и броја постоје различити ставови, неопходно је да с тим у вези програми наставе и учења, поготову за млађи школски узраст, и уџбеници граматике за све циклусе образовања буду уједначени. Методички приступ различитим категоријама требало би да буде конкретније постављен у програмима, са

низом упутстава, па чак и примера који би представљали парадигме за обраду у настави. Врло је важно препознати и расветлити сва места у настави граматике која могу изазвати неспоразуме и отклонити их одговарајућим примерима и вежбањима.

Из истраживања категорија рода и броја именица у уџбеницима за други разред основне школе произлазе три основна закључка:

1. У уџбеницима се најпре обрађује род, а затим број именице. То свакако није погрешно. Међутим, поштујући принципе од једноставнијег ка сложенијем, сматрамо да би било оправдано најпре обрадити број именица, а затим род.
2. За усвајање граматичког рода аутори уџбеника се углавном ослањају на природни род. Иако такав избор речи, код којих се недвосмислено разликује природан род, може помоћи у разумевању и учењу, проблем настаје код именица које имају различит природни и граматички род. Стога би такве примере у уџбенику на овом узрасту требало избежавати.
3. Већина анализираних уџбеника наводи помоћ конгруентног атрибута *џај*, *џа*, *џо* за одређивање рода именица у једнини. За именице у множини углавном се не наводи инструмент како одредити њихов род. Због тога би требало инсистирати на коришћењу речи *џи*, *џе* и *џа* за одређивање граматичког рода именица наведених у множини.

Увек постоји могућност да учитељ уочи сву језичку проблематику одређене наставне јединице и да је на часу обради у складу за природом језичке појаве и узрастом ученика. Међутим, аутори уџбеника не треба да се ослањају на учитеље који савршено владају језиком, већ да својим методичким апаратом учине да уџбеник буде добар ослонац за рад на часу. Учитељ треба, најпре себи, до краја да разјасни одређено стручно питање, наставну тему, односно област у целини, а онда да то, користећи неопходна методичка знања, успешно пренесе другима. Не може бити добре наставе граматике ако она не произлази из најдубљег разумевања свих језичких законитости. За добру наставу граматике на млађем основношколском узрасту, поред разумевања језика, потребна је и смелост да се искорачи из шаблона који сувише дуго креирају многобројни уџбеници.

ЛИТЕРАТУРА

- Ćuk, M. & Ivanović, D. (2023). *Srpski jezik, gramatika, pravopis, jezička kultura za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Nova škola.
- Jovanović, S. (2019). *Srpski jezik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jović, M. & Juhas, I. (2009). *Pouke o jeziku, udžbenik za srpski jezik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Joksimović, S. (2019). *Gramatika, udžbenik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Freska.
- Juhas, I. & Jović, M. (2019). *Pouke o jeziku, udžbenik iz srpskog jezika za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Klikovac, D. & Nikolić, Lj. (2014). *Srpski jezik 2, za drugi razred gimnazija i srednjih stručnih škola*. Beograd: Eduka.

- Lompar, V. & Antić, A. (2017). *Gramatika, udžbenik za drugi razred gimnazija i srednjih stručnih škola*. Beograd: Klett.
- Marinković, S. (2018). *Srpski jezik 2, za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Kreativni centar.
- Mićić, V. & Vukomanović Rastegorac, V. (2019). *Srpski jezik, udžbenik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Vulkan znanje.
- Pravilnik o planu nastave i učenja za prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja i program nastave i učenja za prvi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2017). Beograd: „Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik“, LXVI, 10, 2–50.
- Pravilnik o programu nastave i učenja za drugi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2018). Beograd: „Službeni glasnik Republike Srbije – Prosvetni glasnik“, LXVII, 16, 47–100.
- Prčić, Lj. & Dražić, J. (2019). *Srpski jezik „Jezičke pouke“, udžbenik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Eduka.
- Ristić, R., Joksimović, J. & Martinović, T. (2023). *Gramatika 2, Srpski jezik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Vulkan izdavaštvo.
- Savović, S., Čeček-Iljukić, D. & Kecman, V. (2016). *Gramatika srpskog jezika za drugi razred gimnazija i srednjih stručnih škola*. Beograd: Novi Logos.
- Slijepčević, S., Stanković Šošo, N. & Suvajdžić, B. (2021). *Jezičko blago, gramatika za peti razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Srdić, J. (2019). *Dar reči, gramatika za srpski jezik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Novi Logos.
- Stakić, M. (2019). *Od glasa do rečenice, gramatika za drugi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ školstvo.
- Žeželj, R. (2019). *O jeziku, Srpski jezik za drugi razred osnovne škole*. Beograd: Klett.
- Žurić, J. (2014). *Đački jezički priručnik. Srpski jezik i jezička kultura od petog do osmog razreda*. Beograd: Eduka.
- Dešić, M. (1995). Lingvometodički tekstovi. U: V. Cvetanović, V. Milatović, A. Jovanović (prir.). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti, izbor tekstova* (329–332). Beograd: Učiteljski fakultet.
- Dragičević, R. (2007). Problemi nastave gramatike u četvrtom razredu osnovne škole. *Inovacije u nastavi*, 20(1), 57–66.
- Lalević, M. S. (1957). *Kategorije reči srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Lompar, V. (2016). *Vrste reči i gramatička praksa (od Vuka do danas)*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.
- Lukić, V. (1983). *Dečji frekvencijski rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Milatović, V. (2006). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti u razrednoj nastavi*. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Nikolić, M. (2004). Prirodni i gramatički rod imenica. *Naš jezik*, 34(3–4), 181–194.
- Nikolić, M. (2006). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Petrovački, Lj. (2004). *Sintaksa u nastavi srpskog jezika i književnosti*. Novi Sad: Zmaj.
- Piper, P. & Klajn, I. (2013). *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.
- Stanojčić, Ž. & Popović, Lj. (2011). *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Stevanović, M. (1989a). *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevanović, M. (1989b). *Savremeni srpskohrvatski jezik II*. Beograd: Naučna knjiga.
- Stevović, I. (1960). *Funkcionalna gramatika srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.
- Vesić, Lj. (2020). Imenice *pluralia* i *singularia tantum* u nastavi gramatike. U: Z. Opačić, G. Zeljić (ur.). *Programske (re)forme u obrazovanju i vaspitanju – izazovi i perspektive* (166–177). Beograd: Učiteljski fakultet.

Ljubica D. Vesić⁹
Milena B. Mitrović¹⁰

University of Belgrade, Faculty of Education
Department of Serbian Language, Literature and Methodology
of Teaching Serbian Language and Literature
Belgrade (Serbia)

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE NOUN GENDER AND NUMBER CATEGORIES IN TEXTBOOK FOR THE SECOND GRADE OF ELEMENTARY SCHOOL

Abstract: Given that the gender and number of nouns are adopted for the first time in the second grade of elementary school in Republic of Serbia. The subject of this research is the way of processing these grammatical categories at the age when the concepts of noun gender and number are introduced and when basic linguistic rules are established. To examine the current solutions, we analyzed eleven approved textbooks for the second grade of elementary school. We considered the starting texts, the provided examples, linguistic accuracy, and methodological gradualness, as well as the possibilities for improving grammar teaching. The research results show that: 1) there are different ways of introducing the concept of gender and number of nouns to students; 2) the introduction of grammatical gender through the concept of natural gender dominates in the second-grade textbooks; 3) there are numerous places that cause linguistic confusion or represent a kind of methodological trap. We believe that these inaccuracies can lead to significant challenges in teaching grammar in the higher grades of elementary school. In the conclusion of the paper, concrete steps are proposed in the concluding part of the paper for the introduction of the concept of gender and number of nouns in the second grade of elementary school.

Keywords: curriculum, Serbian language teaching, grammar teaching, textbook, gender of nouns and number of nouns

⁹ ljubica.vesic@uf.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0003-2760-1095>

¹⁰ milena.mitrovic@uf.bg.ac.rs, <https://orcid.org/0000-0001-7881-7019>